

Використання лексики сільського господарства в українській мові 19 століття

Українська землеробська термінологія має давню історію формування, що пов'язана з розвитком землеробства як виду суспільної діяльності. Землеробство як традиційне заняття східних слов'ян виробило свій словник протягом тисячоліть.

Починаючи з другої половини XIX ст., для сільськогосподарських працівників видаються порадики українською мовою. Так, 1875 року опубліковано невелику брошуру Н. Горбунова (переклад з російської) «Що робиться у воздуху і що з того треба знати землеробу», яку можна вважати відправною точкою у формуванні української наукової землеробської термінології. На цьому етапі становлення терміносистема визначається не уніфікованістю проте спостерігається тенденція до творення термінів на основі народної мови.

Процес розвитку української наукової мови став дещо інтенсивнішим з кінця XIX - початку XX ст., коли її сфера функціонування почала розширюватися. Спостерігалось окремі спроби збирання та опрацювання термінологічного матеріалу, у т. ч. з галузі сільського господарства, наприклад: «Матеріали до сільськогосподарської термінології» В. Яблоновського. Однак повний лексико-семантичний аналіз сільськогосподарської лексики відсутній.

У процесі дослідження лексики сільського господарства в українській мові XIX ст. ми виділили декілька лексико-семантичних груп, до яких входять домінянти як загальнослов'янського, так і іншомовного походження і відносяться до різних за часом виникнення пластів лексики.

Звернемося до їх аналізу.

1. Найменування сільськогосподарських культур та вироблених з них продуктів, наприклад:

Пшениця – рослина родини злакових, із зерен якої виробляють біле борошно, крупу та інші продукти [СУМ, т.VIII, с.415]. Наприклад: «А пшениця шелестіла, цвіли волошки і цвірчали коники в пашні» [8, с. 38].

Ярина – сходи або посіви ярих культур [СУМ, т. IX, с. 648]. Наприклад: «- Я, мамо, на полі був... до ярини довідувався, - одказав він» [6, с. 10].

Лексеми цієї лексико-тематичної групи загальнослов'янського походження. Для них характерні, як безафіксний (напр., борошно, просо, ячмінь), так і суфіксальний способи творення. Найбільш уживаними суфіксами є **-ин-**(ярина), **-иц-**(пшениця)

2. Найменування знарядь праці, виробничого інструменту та його деталей, наприклад:

Віз – засіб пересування на чотирьох колесах з кінною або воловою тягою здебільшого для перевезення вантажів [СУМ, т. I, с. 667]. Наприклад: « Отже збожеволіє! Куме, заспокойтесь, що з вола впало, те пропало» [7, с. 113].

Коса – сільськогосподарське знаряддя для косіння трави, збіжжя тощо, що має вигляд вузького зігнутого леза, прикріпленого до держака [СУМ, т. IV, с.304]. Наприклад: « Спинився він косу погострити, глянув позад себе...» [6, с.455].

Поряд із назвами давніх традиційних знарядь праці у другій половині XIX ст. у зв'язку із розвитком техніки з'являються нові найменування, що позначають спеціальні пристрої, механізми, які мали полегшити працю селян, зокрема

молотилка (молотарка) культур [СУМ, т. IV, с. 790]. Наприклад: « Коли хочеш, ставай до молотилки» [1, с. 180].

Для найменувань, які використовуються у цій лексико-семантичній групі характерний безафіксний спосіб творення , наприклад: бич, ціп, плуг, серп. Суфіксальним способом за допомогою афіксів –**ар-**, –**к-**, утворена лексема молотарка, яка використовується на позначення машини, якою молотять. Більшість домінантів загальнослов'янського походження. Найменування **віз** запозичене з польської мови, але припускається також субстарне « праєвропейське» походження цього слова.

3. Найменування одиниць виміру, наприклад:

Пуд – міра ваги, що дорівнює 40-ка фунтам (близько 16,4 кг) [СУМ, т.VIII, с.384]. Наприклад: «І на вокзалі здано сто тисяч пудів – вірно!»[3, с.130].

Скирта – великий стіг сіна, соломи або необмолочених снопів хліба, щільно укладених певним способом для зберігання просто неба [СУМ, т. IX, с.266]. Наприклад: «Унас же кормів сила, одного сіна триста скирт» [3, с. 155].

Найменування, які використовуються у цій лексико-семантичній групі, утворені суфіксацією. Характерними суфіксами для них є –**ин-** (десятина), –**к-** (мірка). Проте переважна більшість найменувань утворені безафіксним способом, наприклад: пуд, скирта.

Частина сільськогосподарських лексем цієї тематичної групи є запозиченнями. Зокрема, номінант **пуд** походить з нім. pfund, куди увійшло з лат. pondus, що буквально означає «вага». Найменування **скирта** часто вживається на Західній Україні. М. Фасмер вважає найвірогіднішим балтійське походження цього слова. Лексема **мірка** виступає демінутивом (здрібнілою формою) слова «міра» і є загальнослов'янським.

4. Найменування приміщень, місця роботи.

Дана семантична група представлена як загальнослов'янськими, так і запозиченими найменуваннями.

Комора – окрема будівля для зберігання зерна. [СУМ, т. IV, с. 248]. Наприклад: « -Аса! – крикнула вона, добігаючи до комори, і схопила дрючок з землі та й замірилась» [1, с. 8].

Стодола – будівля для зберігання снопів сіна, полови тощо, а також для в'яння і т. ін.[СУМ, т. IX, с. 724]. Наприклад: « Він почав згадувати минулий день, лежачи на соломі в стодолі, і гнівався сам на себе, що завів кумпанію з парубками й дівчатами» [1, с. 168].

Найменуванням, які використовуються на позначення місця роботи, приміщень, характерний безафіксний спосіб творення. Лексема **амбар** запозичена з тюркської мови, куди увійшла з татарської. До татарської мови найменування запозичене з перської, в якій anbar означає «магазин». Лексема **комора**, що позначає окрему будівлю для зберігання зерна, збереглася в усіх сучасних східнослов'янських мовах, проте не є слов'янським словом за походженням. Грецьке kambara «склепіння» завозили римляни; звідси лат. Cbmarā, а з нього нім. kammer. Чи слов'яни запозичили це грецьке слово безпосередньо з грецької мови, чи, може, посередньо – з латинської мови – проблемне питання.

5. Найменування на позначення ділянок землі, що певним чином обробляються, наприклад:

Грунт – земельний наділ [СУМ, т. II, с. 181]. Наприклад: « - А що, Лавріне, - сказав Карпо, - розділимо тепер ґрунт пополовині...» [7, с. 212].

Стерня – поле, на якому зібрані хлібні рослини й залишилися лише зрізані біля кореня їх стебла [СУМ, т. IX, с. 691]. Наприклад: « В полі вже тільки стерні жовтіли та рябіли гуси...» [8, с. 50].

Для сільськогосподарської лексики тематичної групи характерний безафіксний спосіб творення, наприклад: ґрунт, земля, нива.

Номінант **ґрунт**, можливо, через старочеське посередництво запозичений з середньо – верхньо – німецької мови Grund, що означає «дно землі».

Лексема **наділ**, на нашу думку, утворена від дієслова ділити, наділяти. Як відомо, старшого сина батько наділяв землею при його відділенні від спільного господарства, у той час як батьківське майно переходило до рук меншого сина.

6. Найменування виробничих професій, наприклад:

Жнець – той, хто жне хлібні злаки [СУМ, т. II, с. 538]. Наприклад: «...Так же рябіли жєнці, так же чорногуз дєбав по горі...» [8, с. 225].

Комірник – той, хто завідує коморою [СУМ, т. IV, с. 246]. Наприклад: « - Я вже не знаю, що це далі буде. візьму та й піду в комірники» [7, с. 167].

Косар – той, хто косить траву, збіжжя тощо [СУМ, т. IV, с. 304]. Наприклад: « Та такий з його косар: такий жвавий, такий робочий – невтомний!» [7, с. 13].

Для сільськогосподарської лексики, що називає виробничі професії характерні суфікси **-єць-** (жнець), **-ник-** (молотник), **-ар-** (косар). У назвах осіб за родом діяльності мотивованих іменникам, виражається вказівка на знаряддя або об'єкт спрямування діяльності.

Номінант **косар** утворений за допомогою суфікса **-ар-** від дієслова косити, яке вказує на рід діяльності людини.

Аналогічним способом утворена лексема **молотник** за допомогою суфікса **-ник-** від дієслова молоти.

Аналізована сільськогосподарська лексика виконує номінативну функцію і вживається на позначені знарядь праці, виробничого інструменту та його деталей, приміщень, місця роботи, виробничих професій, сільськогосподарських культур, одиниць виміру та ділянок землі. Виконуючи номінативну функцію, сільськогосподарська лексема називає лише основні ознаки поняття. Проте номінативне значення номінатива ускладнюється й емоційно – експресивним забарвленням, яке допомагає створити яскраві образи, передати специфіку зображуваного явища, колорит, особливості певного процесу виробництва, професійну обстановку, створити реальну атмосферу, в якій відбуваються описувані події.

Література

1. Марко Вовчок. Твори: В 2 т./ Марко Вовчок. – К.: Дніпро, 1983. – 438с.
2. Грінченко Б. Твори: В 2 т. – К.: АН РСР, 1963. – 591с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т./ Укл. О. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982 – 1988.
4. Карпенко-Карий І. Вибрані твори. – К.: Мистецтво, 1989. – 255с.

5. Любарський С. Б. Системна організація творення сучасної української термінології землеробства: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня к. філол.. н.: спец. 10.02.01. «Українська мова».-Київ, 2008.-20, [1] с.
6. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні: Роман.- К.: Дніпро, 1974. -335с.
7. Нечуй-Левицький І. Вибрані твори [повісті, оповідання].-К.: Державне видавництво художньої літератури, 1949. -286 с.
8. Свидницький А. Люборацькі : Роман.- К.: Дніпро, 1971. -239с.
9. Словник української мови: В 11 т. / Укл. І.Білодід.- К.: Наукова думка, 1970-1980.